

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров : Собрание сочинений: в 7 т. / М. М. Бахтин. – М.: Русские словари; Языки славянских культур, 1996–2002. – С.159-206. – Т. 5: Работы 1940-х – начала 1960-х годов. – 1997. – 732 с.
2. Горелов И. Н. Основы психолингвистики: уч.пособие / И. Н. Горелов, К. Ф. Седов. – М.: Лабиринт, 2008. – 224 с.
3. Долинин К.А. Речевые жанры как средство организации социального взаимодействия // Жанры речи: Сб. науч. статей / отв. ред. В. Е. Гольдин. – Саратов: Колледж, 1999. – № 2. – С. 7–13.
4. Шмелева Т. В. Модель речевого жанра // Жанры речи: Сб. науч. статей / отв. ред. В. Е. Гольдин. – Саратов: Колледж, 1997. – № 1. – С.88–98.

УДК 82+316.286

СОЦІАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ ЯК ЛІТЕРАТУРНО-КОМУНІКАЦІЙНИЙ ДОСВІД

Ольга Біличенко
(Слов'янськ, Україна)

У статті розглянуто теоретичні питання взаємодії художньої літератури та соціальної пам'яті. Автор виходить з того, що соціальна пам'ять та художня література займають важливе місце в соціально-комунікаційному просторі сучасності.

Ключові слова: комунікаційний простір, соціальна пам'ять, художня література.

В статье рассматриваются теоретические вопросы взаимодействия художественной литературы и социальной памяти. Автор исходит из того, что социальная память и художественная литература занимают важное место в социально-коммуникационном пространстве современности.

Ключевые слова: коммуникационное пространство, социальная память, художественная литература.

The article deals with theoretical problems of interaction between literature fiction and social memory. The author bases on the idea that social memory and literature fiction occupies very important place in modern social-communication environment.

Key words: communication environment, social memory, literature fiction.

Постановка проблеми. Художня література відіграє особливу роль у процесі формування свідомості та соціальної пам'яті людей. Це пояснюється тим, що вона розвивається в загальнолюдському руслі суспільного прогресу і своїми художніми прийомами закарбовує події, явища, факти, які відбуваються. Соціальна пам'ять, в свою чергу, – це ціла система уявлень про минуле, об'єктивна оцінка духовної атмосфери епохи, яка охоплює життя декількох поколінь.

Науковці відзначають, що в середині XX століття остаточно сформувався онтологічний розрив, який призвів до протидії традиційної культури і культури модерну. Найбільш гостро цей процес проявився в соціальній пам'яті, оскільки істотно змінилися як способи її існування, так і форми трансляції.

Незважаючи на велику кількість публікацій в області питань, які мають відношення до взаємозв'язку соціальної пам'яті та художньої літератури в соціально-комунікаційному просторі суспільства, дана **проблема** не виступала предметом спеціального соціально-комунікаційного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В теорії соціальних комунікацій розрізняють поняття соціальної пам'яті і природної пам'яті. Сучасні дослідники, зокрема А.В.Соколов, визначають соціальну пам'ять як рух інформації в соціальному часі [4, с. 299]. Науковець визначає два типи соціальної пам'яті: 1) людська пам'ять та 2) над-біологічна пам'ять, яка включає вербальні і невербальні засоби. Художня література належить до другого типу соціальної пам'яті. Він виокремлює ще поняття загальнолюдської пам'яті або пам'яті світу, суб'єктом якої є усе людство.

У свою чергу, В.О.Ільганаєва зазначає, що комп'ютерна революція XX ст. знаменувала появу нових технологій і засобів створення і використання структур соціальної пам'яті, зокрема, мультимедіа [4, с. 300]. Соціальна пам'ять, за її переконанням, – це елемент соціального інтелекту, необхідна умова виникнення і розвитку соціальної свідомості.

Такі відомі вчені, як Л.Д.Гудков та Б.В.Дубін, формують визначення, які узагальнюють саме явище читання і літератури з позицій соціальних комунікацій:

- 1) література розуміється як соціальний інститут, який спрямований на підтримання культурної ідентичності суспільства;
- 2) інститут літератури відрізняється історичним характером, тобто окремі функції та їх інтерпретація значущі тільки в певних часових межах;
- 3) література у письмовому вигляді фіксує культурні смисли і з послабленням релігійних інститутів претендує на синекдоху усього поняття «культура»;
- 4) літературно-соціологічний аналіз явищ передбачає поєднання соціальних, культурних, когнітивних і літературних значень та їх динаміки;
- 5) акт читання розглядається як специфічна форма соціальної взаємодії.

Все це, за переконанням дослідників, свідчить про невичерпаність читання в людському житті: книга може приймати нові форми, наприклад, стати аудіо-книгою, мультимедійним виданням, але, попри все, вона залишиться в людському житті [1].

Плідними для нашого дослідження виявились, також, думки О.О.Кривцуна, який розглядав літературний текст як відображення свідомості [2, с. 87]. Науковець переконував, що тексти закарбовують різні форми соціальної пам'яті, міфологічні і наукові уявлення про людину даної епохи.

Варто зазначити, що вказана література має цінність для нашого дослідження, але все ж торкається обраної тематики тільки з окремих питань.

Мета статті – розглянути текст художньої літератури як спосіб буття соціальної пам'яті в процесі соціальних комунікацій. Звертаючись до проблеми соціальної пам'яті, ми намагаємось розглянути процес трансляції інформації

текстами художньої літератури, їх здатність акумулювати знання і передавати їх, тобто бути каналами інформації.

Виклад основного матеріалу. Соціальна пам'ять, за нашим переконанням, – літературно-культурний досвід поколінь, мова літератури, художній світогляд. Це – над-біологічна форма збереження і відтворення людського досвіду; результат інтелектуальної діяльності людини, те, що відчужено від індивідуальної свідомості, розповсюджено між достатньою кількістю людей таким чином, що може бути відтворено, і тим самим збережено для наступного використання.

Соціальну пам'ять можна розуміти як спосіб діяльності і спілкування, один з факторів їх розвитку, що виконує наступні функції: інтеграційну, інформаційну, регуляційну, соціального успадкування і гедоністичну.

Постійно функціонуючи в межах соціального коду, вона здатна в процесі комунікації транслювати знання, символи, цінності, відтворювати зв'язок поколінь і часів. Таким чином соціальна пам'ять може розглядатися як спільна властивість соціуму постійно переходити від рівня абсолютної реальності (минулого) до рівня абсолютної нереальності (майбутнього). Це відбувається через постійне звернення до текстів художньої літератури і приводить до постійного розширення соціальної пам'яті та ноосфери.

Соціальна пам'ять виступає обов'язковою умовою існування суспільства і базується на кумуляції, збереженні і трансляції соціально-значущої інформації. Вона формується рівнем за рівнем в мові, культурі, звичаях і проявляється, зокрема, в уявленнях про матеріальні та духовні цінності. Цей соціально-психологічний феномен є одним із найскладніших в системі духовного надбання людства.

Свого часу в дослідженнях Ю.М.Лотмана пам'ять розглядалась як знакова система, яка здатна зберігати і відтворювати знакову інформацію [3]. Семіологічний підхід давав можливість виділяти соціальну пам'ять як родову характеристику пам'яті на рівні соціуму. Розуміння соціальної пам'яті як знакової системи дає можливість виявити основні способи її буття, серед яких виступає текст, поява якого свідчить про новий етап існування соціальної пам'яті, пов'язаної з писемною культурою. Літературна комунікація передбачає наявність спільної соціальної пам'яті, яка здатна розширити або звужити її обсяг, що обумовлено особливостями комунікативних зв'язків, що виникають між автором і реципієнтом тексту. У разі, коли комуніканти належать до спільної культури, включені в спільну семіосферу, трансляція смислу тексту базується на потужному полі спільної пам'яті усіх учасників діалогу. Цей тип буття соціальної пам'яті визначається спільним полем комунікації, і в цьому випадку текст реконструює тип спільної соціальної пам'яті як для автора, так і для аудиторії читачів, на яку він спрямований. У випадку, коли текст твору літератури спрямований на одну особу, обсяг пам'яті якої відомий автору тексту і виступає як спільне з ним семантичне поле, достатньо буде звернутися до цього спільного поля соціальної пам'яті.

Але, коли текст потрапляє до іншої аудиторії, особливості якої залежать від зміни обсягу спільної соціальної пам'яті, текст потребує за таких умов розширення її обсягу. Адресату тексту необхідно згадати не тільки те, що перебувало в межах його особистісного, індивідуального досвіду, але й те, що входить до складу семіотичного поля соціальної пам'яті культури, до якої він

належить. В текстах літературних творів, орієнтованих на спільне семіотичне поле, відбувається своєрідний розрив всередині комунікативних зв'язків. Соціальна пам'ять переходить з реального буття в буття ідеальне, в якому формуються цінності, норми, які задають наступним поколінням нову ціннісно-смыслову парадигму.

Текст твору художньої літератури об'єднує воля автора, що виступає як завершене відтворення світогляду письменника. Читач змушений зосереджено зануритися в світ твору, щоб дізнатися, що відбудеться. Високохудожній, класичний текст літератури залишається в пам'яті у вигляді замкненого, нового світу, який перетворюється на частину не тільки читацького, але й життєвого досвіду людини.

Як зазначалось, текст художньої літератури як спільний спосіб буття соціальної пам'яті демонструє два її види – пам'ять соціуму і пам'ять окремої особистості, які мають спільне знакове поле і одночасно велику кількість варіантів його індивідуалізації на особистісному рівні.

Класичні твори художньої літератури сформували великий пласт національних літератур, виконуючи функцію об'єднуючого ланцюга, оскільки кожне нове покоління залучалось до традиційних культурних цінностей за допомогою прочитання саме тих книг, які читали і попередні покоління. Таке проходження через рівень класичної літератури виступало запорукою їх єдності. Втрата в наш час інтересу до класичної літератури, може розглядатися саме як ознака розриву в культурній традиції поколінь, оскільки основні зацікавлення сучасних читачів лежать у сфері творів масової літератури. Надзвичайно великий масив сучасної літератури, який претендує на статус класичної, став нецікавим саме в силу такого культурного розшарування.

Завдяки індивідуальній пам'яті людина виходить за межі своєї спадковості і засвоює соціальний досвід, який втілено в культурному надбанні суспільства.

Цінність твору художньої літератури формується в комунікативно-мовній площині і передається тільки іконічними і символічними знаками, які перебувають в комунікативній взаємодії автора та реципієнта. Існує культурний код прочитання знаків; вони співвідносяться з художнім змістом, виступають специфічним комунікаційним засобом і створені з метою передачі інформації від людини до людини. Твір літератури виступає як мета-знак, як невідимий елемент художньої культури, що фокусує в собі культурну інформацію, накопичену у віках. Він завжди реагує на усі зміни в духовному, соціально-психологічному кліматі епохи в єдності з емоційно-чуттєвою, побутовою, інтелектуальною, філософською сферами. Твори художньої літератури закарбовують «практичні» і «теоретичні» форми соціальної пам'яті, свідоме і підсвідоме, міфологічні і наукові уявлення про людину певної епохи, як це доводить О.А.Кривцун [2].

Варто підкреслити, що соціальна пам'ять народу спирається на видатні праці науковців, роботи видатних істориків, а художня література, в свою чергу, видобуває свій матеріал з досліджень професійних вчених. Як комунікаційне явище духовний зв'язок між поколіннями, збереження, розповсюдження досвіду суспільного життя, забезпечують традиції – прошарок соціальної пам'яті. Культурні надбання складаються з великої кількості текстів, які пов'язані один з одним смисловими (парадигматичними) стосунками, де кожний твір художньої літератури може розглядатися як елемент соціальної пам'яті.

Необхідно підкреслити наявність у свідомості своєрідного інформаційного фонду, який зумовлений соціальною поведінкою індивіда, з одного боку, і свідомістю суспільства – з іншого. Формується специфічне інформаційне поле свідомості особистості, що як система має своє інформаційно-філософське навантаження, усвідомлення плину часу, що структурно відтворюється в мові. Найцінніша ознака цього процесу полягає в синхронності, коли інформаційний фонд пам'яті як система відтворення факту функціонує як спосіб оволодіння людиною своїм власним внутрішнім світом. Існує поняття пам'яті віків – це інформація сугестивного рівня, що не має однозначності (прямої реальної окресленості), а існує як психічний екстракт, який скеровує поведінку індивідуальності (її дії чи мислення) у ракурсі минулого досвіду на рівні інтуїції.

В цьому контексті знання – це не що інше як інформація, яка пройшла аналітичну обробку від мікро-інформації (хронікальний начерк, повідомлення про факт) до знання-інформації системного плану.

З соціальною пам'яттю пов'язана суспільна свідомість. Як узагальнююча модель вона має знаковий характер і першим об'єктом її відображення є хронікальний (реальний) рівень, а наступними – аналітичний, художньо-публіцистичний, художній. Вони утворюють суб'єктивовані моделі факту. Лише аналітичний та художньо-публіцистичний об'єкти, суб'єктивуючи факт, лишають його хронікальну (знакову) першооснову незмінною. Художній об'єкт замінює модуль знака на його інформаційно-свідомісного двійника (нова модель, нове інформаційно-особистісне утворення).

Слід зауважити, виходячи з концепції М.Бахтіна, що інформаційні об'єкти свідомості (попередня інформація свідомості) різних рівнів є своєрідним інформаційним претекстом. Форми організації свідомості (метод, вид, жанр) модифікуються залежно від інтерінформаційної свідомості (інтерінформація – інтертекст). На цей процес формо- й образотворення, безперечно, впливає соціально-психологічний та індивідуально-особистісний контекст. Інформація як джерело інформаційно-художньої свідомості (епос, лірика, драма, публіцистика), проходячи етноінформаційні об'єкти в найскладніших жанрових, а отже, системних формах, передає весь часово-інформаційний спектр пре-свідомості людства, народу, етнічної групи. У жанрах художнього відображення інформації (література) інтерінформація і, перш за все, пре-інформація – це факт відображення (другий суб'єктивований паралельний об'єкт (світ) інформаційної свідомості). У публіцистиці (жанри реального мислення недостатньо суб'єктивовані для створення нової художньо-свідомісної моделі) пре-інформація зберігає свій фондовий масив (інформаційну достовірність) і слугує реальним модулем для інформаційно-художніх новоутворень.

Необхідно зауважити, що лише за умови реалізації високих естетико-художніх критеріїв, претекст (твір) стає модулем свідомісної інформації (видатний твір), продукує оригінальні високохудожні системи, нові рівні інформаційно-художнього вираження, які увібрали найголовніші інформаційні пре-системи (об'єкти реального свідомісного вираження факту як типізовані модулі особистісного вираження).

Варто підкреслити, що художня література містить в собі не тільки образно-емоційну сторону, але й оцінку світу, поділяючи його на позитивний і негативний, надаючи таким чином особистості, яка сприймає твір літератури, можливість усвідомити зміст твору і зробити висновки.

В художній літературі поєднуються особистісний досвід письменника і ціннісний досвід читачів, що сприяє надбанню соціокультурного і творчого досвіду. Цей процес виступає своєрідним засобом розширення індивідуального досвіду і залучає особистість до пізнання своєрідного світу художніх образів, ціннісних смислів життя і самопізнання. Цінності, які відтворені в культурі, забезпечують імперативну єдність усієї структури моральної свідомості людини, виступають базовими принципами і сукупними нормами життєдіяльності, відносин, оцінок. Реалізація особистістю своїх інтересів, потреб також завжди обумовлена ціннісними орієнтирами, які стимулюють дії особистості по відношенню до мети, забезпечують становлення моральної позиції, формують її спрямованість і послідовність.

Свого часу Д.С.Лихачов вважав літературу мистецтвом часу. Саме час і є об'єктом, суб'єктом і знаряддям зображення, а література дає можливість реципієнту сприймати час в його протяжності і відзначати зміну об'єктів, явищ, самої людини в залежності від часових параметрів. Усвідомлення цієї залежності змінює ставлення особистості до себе, до оточуючого середовища, часу, в якому вона перебуває. Саме література дає можливість розглядати час як інтегровану цілісність, в якій відтворюється одночасно історичне, особистісне, минуле, сьогодення і майбутнє. Саме часові категорії література відтворює більше ніж просторові.

Таким чином, можна зробити **висновки**, що саме твори художньої літератури виступають головним фактором впливу на соціальну пам'ять. В свою чергу, соціальна пам'ять з соціально-комунікаційних позицій, – це літературно-культурний досвід покоління, мова літератури, художній світогляд.

Текст – це пам'ять, тому, що він виступає генератором нових смислів і осередком культурної пам'яті. Текст здатен зберігати пам'ять про свої попередні контексти. Без цього знання було б неможливо дізнатися про пам'ятки культури та літератури попередніх епох. Минуле представлялося б нам своєрідною мозаїкою окремих уривків з текстів.

Зміст пам'яті соціуму утворюють соціальні смисли, але особливістю соціальної пам'яті є те, що сучасники часто не в змозі оцінити досягнення культури, та уявити майбутню долю пам'яті культури, створеної сучасниками.

Перспективу подальших досліджень становить побудова моделі зовнішньої комунікації художньої літератури, що дасть можливість представити процес кумуляції інформації, втіленої у творах художньої літератури і трансляцію її наступним поколінням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гудков Л.Д. Литература как социальный институт. Статьи по социологии литературы / Л.Д.Гудков, Б.В.Дубин. – М.: НЛЮ, 1994. – 352 с.
2. Кривцун О.А. Психология творчества / О.А.Кривцун // Психологический журнал. – 1990. – Т. 11. – № 5. – С. 87.
3. Лотман Ю.М. Память в культурном освещении / Ю.М.Лотман // Лотман Ю.М. Избр. статьи. Т. 1. Статьи по семиотике и типологии культуры. – М.: Наука, 1992. – С. 200 – 202.
4. Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность): словарь – справочник / Сост. В.А.Ильганаева. – Х.: КП «Городская типография», 2009. – 392 с.